

“YUSUF VA ZULAYHO” DOSTONI VA SHU TURKUMDAGI DOSTONLAR

*Farg'ona davlat universiteti
Filologiya fakulteti 3-kurs talabasi
Marjona Solijonova Sadirdin qizi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada Sharq adabiyotida keng tarqalgan “Yusuf va Zulayho” dostoni hamda shu turkumga mansub muhabbat va ma’naviy komillik g’oyasiga asoslangan dostonlar tizimli tahlil qilinadi. Asarda payg’ambar Yusufning hayoti, Zulayhoning ruhiy kechinmalari, ishqning ilohiy va majoziy qatlamda talqin qilinishi hamda tarixiy-diniy manbalarga talqinlar bilan qiyosiy o’xshashlik va farqlar ilmiy asosda yoritilgan. Maqolada Rabg’uziy, Jomiy, Alisher Navoiy, Ibn Sino kabi adiblar yaratgan “Yusuf va Zulayho” dostonlarining poetik xususiyatlari, syujetning shakllanish evolyutsiyasi, obrazlar tizimi, diniy-so’fiy ma’no qatlamlari va janrning badiiy an’analari mukammal tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu turkumdagi dostonlar o’zaro ta’siri, kompozitsion tuzilishi obrazlar va mazkur syujetning turli tarixiy davrlardagi adabiy qimmatlari ham ilmiy nuqtayi nazardan umumlashtirilgan.

Kalit so’zlar: Qissa, doston, xalq og’zaki ijodi, syujet, ohang, ruboiy, majoziy ishq, haqiqiy ishq.

Shunday asarlar borki, bu asarlarning nomi ayrim xalqlarning adabiyotini o’zida ifoda etadi. “Qissayi Yusuf” yoki “Yusuf” qissalari hamda “Yusuf va Zulayho” dostonlari shunday asarlar jumlasiga kiradi. Bu turkumdagi asarlar Sharq xalqlarida ko’p tarqalgan. Shu bilan birga, bu dostonlarning variantlari ko’p.

“Yusuf” qissasi ilk bor Musoning “Ibtido” kitobida uchraydi. Bu kitob miloddan oldingi II ming yillilni o’rtalarida paydo bo’lgan. Garchi “Ibtido”da bu asar “Yusuf qissasi” yoki “Yusuf va Zulayho” nomi ostida berilmagan bo’lsa ham, 37-bobdan Yusuf bilan bog’liq voqea boshlanadi va Yoqub avlodlari Misrga ko’chib borib, u yerda o’rnashganlari, Yusufning vafot etishi bilan “Ibtido” kitobi yakunlanadi. “Ibtido”dagi bu qissa bora-bora sharq xalqlari adabiyotiga keng tarqaldi, madaniy-adabiy muhitiga kuchli ta’sir etdi.

Ibn Sinoning “Yusuf” qissasi O’rta Osiyo adabiyotida bu turkumdagi dastlabki asarlardan biridir. Ibn Sinoning bu asariga Qur’oni Karim syujetlari asos bo’lgan.

Kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, Yusuf voqeasiga oid syujetlarga aka-ukalar o’rtasidagi ziddiyatlar hamda begunohlik va gunoh bilan bog’liq voqealar ta’sir etgan. Bularning ildizi yana “Ibtido” kitobiga va Sharq xalqlari og’zaki ijodiga borib taqaladi.

Hozirda Sharq adabiyotida yuzdan ortiq Yusuf haqidagi qissalar va “Yusuf va Zulayho” dostonlari mavjudligi aytiladi. “Yusuf” turkumidagi qissalar “Yusuf va Zulayho” dostonlariga qaraganda avval paydo bo’lgan.”Yusuf” turkumidagi ilk nasriy

va she'riy asarlar O'rta Osiyo adabiy muhitida milodiy IV-VI asrlardayoq paydo bo'lgan edi. Vahob ibn Munabbih, Ibn Abdulla o'zlarining "Qissasul-anbiyo" asarlarida Yusuf bilan bog'liq voqelarga ko'p o'rin berganlar. Tabariy ko'p jildli "Tafsir"ida ham Yusuf syujetiga maxsus to'xtalgan. Abu Nosir Balx shahrida Qur'oni Karimdagi "Ahsan ul-qasas"ni ya'ni Yusuf surasini adabiy jihatdan qayta ishlab, "Anas ul-muridin" asarini yaratgan. Bu asarning turkiycha tarjimasi ham bor.

Yusuf voqeasiga bag'ishlab yozilgan birinchi badiiy asar Abulqosim Firdavsiyning "Yusuf va Zulayho" dostonidir. Keyingisi Abdurahmon Jomiyning shu nomdagi asaridir. Turkiy adabiyotda ilk bor Yusuf syujeti asosida yaratilgan badiiy asar XIII asrda yashagan Qul Alining "Qissayi Yusuf" dostonidir. Shoirning bu dostoni bugungi kunda tatar adabiyotiga nisbat berilayotgan bo'lsa-da, asar yozilgan davrda hali turkiy qavmlarning xalq sifatida shakllanish jarayoni oxiriga yetmagani uchun, bu asarni umum-turkiy yodgorlik sifatida qarash maqsadga muvofiq. Yana XIII asrning ikkinchi yarmida Kichik Osiyo saljuqiylaridan Sayyod Hamza ham, "Yusuf va Zulayho" dostonini yaratgan. 1409-yili Durbek degan shoirga nisbat berib kelinayotgan "Yusuf va Zulayho" dostoni ham o'zbek tilidagi bu an'anaviy dostonning yorqin, mukammal namunalaridandir.

Shara adabiyotida "Yusuf qissasi" va "Yusuf va Zulayho" dostonlari ko'p uchragani bilan birga, qator variantlarga ega bo'lsa-da, voqealar aynan bir-birini takrorlamaydi. Bu syujet turli xalqlarda qayta ishlandi, har bir xalqning yozma va og'zaki adabiyoti bu syujetga ta'sir etdi, natijada o'ziga xos, mazmunan bir-biridan farq qiladigan mustaqil asarlar paydo bo'ldi. Shu bois Sharq xalqlarida bu turkumdagi dostonlarning g'oyaviy yo'nalishiga va syujet-kompozitsiya qurilishiga ko'ra to'rt guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga Firdavsiyning "Yusuf va Zulayho" dostoni mansub. Bu dostonda asosiy mazmuni Yusuf bilan Zulayhoning bir-biriga bo'lgan qizg'in muhabbati va ularning kechinmalari emas, balki uzoq yillar davomida suyakli o'g'lidan ayriliqda yashagan Yoqubning boshidan kechirgan fojia tashkil qiladi.

Ikkinchi guruhga Ibn Sinoning "Yusuf qissasi", Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asaridagi "Yusuf alayhissalom qissasi" mansub. Bu qissalar diniy-falsafiy mavzuda - ilohiy ishq mavzusida yozilgan.

Uchinchi guruhga Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho"si singari dostonlar mansub. Bu dostonlarda asosiy mavzuni Zulayhoning Yusufga bo'lgan otashin muhabbati, shuningdek, bu muhabbat zaminidagi "men" va ilohiy ishq tashkil qiladi. Qul Alining "Qissasi Yusuf" asari ham anu shu guruhga mansub.

To'rtinchi guruhga Salim Sulaymonning "Yusuf va Zulayho" dostoni mansub. Zulayhoning Yusufga bo'lgan muhabbatini va Yoqubning farzand dog'ida kuyib-yonganini shoir deyarli bir syujet chizig'ida tasvirlaydi. Shuningdek, o'zbek adabiyoti

tarixida shoir Dirbekka nisbat berilayotgan “Yusuf va Zulayho” dostoni ham shu guruhga kiradi.

XIV-XV aslar adabiyotida “Yusuf va Zulayho” dostonlari shoirlar ijodining adabiyotdagi oʻrnini va mavqegini belgilaydigan omillardan biri boʻlib qoldi. Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asarida keltirilgan ayrim maʼlumotlar shundan dalolat beradi. Navoiy Xoja Masʼud Qumiy degan shoir haqida maʼlumot berar ekan, uning masnaviysi puxta, gʻazallari ravon ekanligi haqida toʻxtalib “Tigʻ va Qalam” munozarasi, “Shams va Qamar” dostoni bilan bir qatorda, “Yusuf va Zulayho” dostoni borligi haqida ham aytib oʻtadi. Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida Yusuf qissasini bayon qilgan ekan, Firdavsiy, Abdurahmon Jomiy, Xoja Masʼud Iroqiy va boshqalar bir qator azizlarning “Yusuf va Zulayho” qissalari hamda boshqa bir qator shoirlarning bu nomdagi asarlari haqida eslatadi. Shuningdek, Navoiy “Inshaalloh umr omon bersa, turk tili bila oʻq” Yusuf haqida doston yozish niyati borligini bayon qiladi (Navoiy. MAT. 16-jild, 122-b.).

Xulosa qilib aytganda, Qurʼoni Karimda qissalarning goʻzali deb atalgan Yusuf qissasi juda qadimiy syujetlardan biri ekanligi barchaga maʼlum. Bu qissa Qurʼoni Karimga “Yusuf surasi” boʻlib kiradi. “Yusuf va Zulayho” dostoni - ilohiy muhabbat, sabr va insoniy komillikni madh etuvchi asardir. Unda aql va hissiyot, muhabbat va sabr, taqdir va iroda oʻrtasidagi adabiy kurash badiiy tasvirda ifodalangan. Dostonning turli davrlarda Firdavsiy, Jomiy va Durbek Qul Ali kabi adiblar tomonida qayta-qayta yaratilgani - bu mavzuning umumbashariy qadriyat sifatida qanchalik muhimligini yana bir bor isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasimxon Rahmonov. “Oʻzbek adabiyoti tarixi” - Toshkent. “Sano standart”, 2017.
2. Ramz Bobojon. “Yusuf va Zulayho”. - Toshkent. “Gʻafur Gʻulom” nashriyoti, 2002
3. Abdurahmon Jomiy. “Yusuf va Zulayho”. - Toshkent. “Gʻafur Gʻulom” nashriyoti, 1997.
4. Durbek. “Yusuf va Zulayho”. - Toshkent, 1959.